

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Кафедра економічної теорії

Міждисциплінарна курсова робота

з економічної теорії

на тему:

***«Макроекономічний аналіз функціонування
тіньового сектору економіки (на прикладі України)»***

Студента 2 курсу групи ФО-21

Грицарука І.О

Науковий керівник: к.е.н., доц.

Возьний К.З

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ECTS _____

Тернопіль-2017

План

Вступ

1. Поняття, причини виникнення, структура і макроекономічні наслідки функціонування тіньового сектору економіки.
2. Аналіз масштабів та особливостей функціонування тіньового сектору економіки в Україні.
3. Світовий досвід мінімізації масштабів тіньової економіки та проблема його використання в Україні.

Висновки

Список використаної літератури

Зміст:

Вступ.....	4
1. Поняття, причини виникнення, структура і макроекономічні наслідки функціонування тіньового сектору економіки	7
2. Аналіз масштабів та особливостей функціонування тіньового сектору економіки в Україні.....	21
3. Світовий досвід мінімізації масштабів тіньової економіки та проблема його використання в Україні.....	28
Висновки.....	32
Список використаної літератури.....	35
Додаток А.....	38
Додаток Б.....	40

Вступ

В сучасний період трансформації суспільства та глобалізації економічних процесів однією із найгостріших проблем сучасного українського та світового ринку є безперервний розвиток тіньового сектору економіки.

Актуальність теми полягає у тому, що тіньова економіка в Україні є однією з найбільших перешкод розвитку конкурентоспроможності країни, зростання соціальних стандартів життя населення та інтеграції в європейське співтовариство.

Тема даної курсової роботи є досить важливою в наш час, адже в Україні спостерігається критичний рівень тіньової економіки. Тіньовий сектор має тенденцію до зростання у зв'язку із ціновими і девальваційними шоками, ескалацією військового конфлікту на Донбасі, подальшим загостренням політичних відносин з Росією, згортанням економічних зв'язків з нею.

Функціонування тіньової економіки поряд з легальною призвело до суттєвого скорочення в структурі доходів бюджету частки податкових надходжень, що поставило під загрозу виконання важливих державних програм. Унаслідок того, що обсяги тіньової економіки не можуть бути повноцінно враховані офіційною статистикою, розроблення спеціальних методів обліку і оцінок, а також обсягів недоїмки до бюджету, які дозволяють оцінити реальні масштаби операцій, є актуальним завданням сучасного етапу розвитку.

Тіньова економіка в Україні – результат системної кризи економіки, що виникла через невідповідність методів здійснення ринкових перетворень. Сьогодні найперспективніший напрям розширення доходів – залучення тіньових оборотів до сфери легального бізнесу. Всі намагання вирішити цю проблему не дали очікуваних результатів.

Неефективність та непрозорість державної політики призводять до того, що підприємці змушені вести тіньовий бізнес. Така ситуація спонукає шукати способи якнайточнішого дослідження сектору тіньової економіки та створювати механізми, які дозволяють зменшити розміри цього сектору. Для

України демократичні перетворення у суспільстві, розвиток соціально орієнтованих ринкових відносин, а також удосконалення механізму господарювання можуть сприяти виходу економіки з "тіні", що є засадою соціально-економічного прогресу суспільства. Для цього потрібно вдосконалювати податкову систему, законодавчу базу, залучати інвестиційний капітал у сектор легальної економіки та ін.

Наукові дослідження тіньової економіки пов'язані з чималими труднощами як теоретичного, так і практичного характеру. Проблемою, що ускладнює дослідження тіньової економіки, є суттєва нестача, а нерідко і повна відсутність необхідних інформаційно-статистичних даних.

Результати досліджень вітчизняних та іноземних фахівців свідчать про те, що тіньова економіка в Україні створює реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави, негативно впливає на суспільне життя: економіку, політику, управління, соціальну та правову сфери, громадянську свідомість, міжнародні відносини.

Дана курсова робота присвячена дослідженню функціонування тіньової економіки в Україні. Мета курсової роботи: дослідження особливостей тінізації економіки нашої країни та її вплив на рівень економічного розвитку.

Об'єктом дослідження виступає економіка України, а предметом – вплив тіньового сектору на економіку країни.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- ✓ розкрити економічну сутність та значення тіньової економіки;
- ✓ вияснити причини її виникнення та наслідки для економіки;
- ✓ проаналізувати масштаби та особливості тіньової економіки в Україні;
- ✓ визначити перспективні шляхи мінімізації рівня тіньової економіки в Україні, аналізуючи світовий досвід.

1. Поняття, причини виникнення, структура і макроекономічні наслідки функціонування тіньового сектору економіки

У наш час реальністю практично кожної національної економіки є та обставина, що певну частку у ній займає так званий тіньовий сектор. Термін «тіньова економіка» прийшов до нас із-за кордону та привернув увагу зарубіжних вчених ще в 1930-х рр. Наприкінці 1970-х рр. він став предметом великих досліджень, а з 1980-х рр. - темою різних міжнародних конференцій. Уперше визначення тіньової економіки запропонував американський науковець Е. Фейг, який включив до неї всю економічну діяльність, яка з будь-яких причин не враховується і не потрапляє до ВВП.

Існує проблема єдиного підходу до визначення економічної сутності та складових цього явища. З одного боку, у ньому вбачається нелегальний і кримінальний початок, а з іншого боку - стверджується, що мова йде все-таки про економіку і пов'язані з нею виробничі відносини.

І все ж, що таке тіньова економіка? Висловлюється думка, згідно з якою тіньова економіка – це економічна діяльність, що суперечить даному законодавству, тобто вона являє собою сукупність нелегальних господарських дій, які підживлюють кримінальні злочини різного ступеня тяжкості.

Також існують безліч інших тлумачень серед вітчизняних та закордонних вчених, що наведені у додатку А.

Багатогранність поняття «тіньова економіка» не дає можливості вибрати найоптимальніше визначення цього терміну, оскільки кожен з них враховує той чи інший аспект. Проте, на мою думку, можна узагальнити визначення поняття «тіньова економіка» в сучасних умовах господарювання, а саме визначити її як вид економічної діяльності, який статистично не обліковується, приховується від держави та офіційно не зареєстрований, в більшості випадків супроводжується порушенням діючого законодавства.

Деякі вчені вважають, що тіньова економіка, пронизуючи макро- і мікроструктуру економіки, виступаючи її складовою частиною і не підкорюючись регламентації чинного законодавства, нібито випадає зі сфери

дії економічних законів. Насправді вона функціонує і розвивається за такими ж економічними законами, як і офіційна економіка.

У поняття «тіньова економіка» включені:

- ✓ основні капітали (рухомість і нерухомість, засоби виобництва та ресурси);
- ✓ фінансові кошти та цінні папери (акції, векселі, електронні карти, приватизаційні сертифікати, компенсації тощо);
- ✓ особисті капітали структур тіньової економіки (будинки, земля, автомашини, яхти, дачі, літаки тощо);
- ✓ демографічні ресурси (особи, які задіяні в тіньовій економічній діяльності) [9; с.30].

У структурі тіньової економіки зазвичай виділяють три види діяльності:

1. Неофіційна економіка («друга» або «білокомірцева») –це прихована діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки безпосередньо на їх робочих місцях, і є забороненою законом, і як наслідок призводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу.

2. Фіктивна економіка («сіра») - дозволена законом, але незареєстрована економічна діяльність (переважно, дрібний бізнес) з виробництва та реалізації звичайних товарів і послуг.

У цьому секторі тіньової економіки самостійні виробники або свідомо ухиляються від офіційного обліку, не бажаючи нести витрати, пов'язані з отриманням ліцензії, сплатою податків і т.п., або звіт про таку діяльність взагалі не передбачений.

Сюди відносять:

- ✓ приписки, що здійснюють керівники підприємств у державному секторі економіки;
- ✓ хабарництво;
- ✓ шахрайські способи одержання грошей.

3. Підпільна економіка («чорна») - заборонена законом економічна діяльність, пов'язана з виробництвом і реалізацією заборонених та

гостродефіцитних товарів і послуг. «Чорною» тіньовою економікою в широкому сенсі слова можна вважати всі види діяльності, повністю виключені з нормального економічного життя, оскільки вони вважаються несумісними з нею, що руйнують її. У сучасній літературі увага концентрується, перш за все, на економіці організованої злочинності, діяльності професійних злочинців [11; с.147].

Деякі види тіньової діяльності з часом легалізувалися, як, наприклад, до XIX ст. лихварство. Інші – навпаки, опинилися «поза законом» (гральний бізнес в Україні). А деякі види діяльності завжди лишалися «в тіні». Перелік заборонених видів діяльності постійно оновлюється за рахунок появи нових «прогалін» у законодавстві чи винахідливості шахраїв.

Всю тіньову економіку щодо зв'язку з виробництвом можна поділити на дві частини: та, що пов'язана з виробництвом товарів і послуг, і та, що функціонує в сфері перерозподілу товарів і послуг, створених поза цією сферою.

Відповідно до видів тіньової економіки можна виділити три групи її суб'єктів.

Перша група містить найбільш кримінальні елементи тіньової економіки: торговців наркотиками та зброєю, бандитів, грабіжників, найманих вбивців. За різними оцінками на частку діяльності цих суб'єктів припадає від 5 до 25% всієї тіньової економіки.

Друга група складається в основному з тіньовиків-господарників. До їхнього числа можна віднести підприємців, комерсантів, банкірів, промисловців й аграріїв, дрібних і середніх бізнесменів.

Третя група - це наймані робітники як фізичної, так і розумової праці. До них можуть приєднуватися як дрібні, так і середні державні службовці, доходи яких, за існуючими даними, до 60% становлять хабарі. У цієї категорії осіб нефіксована діяльність є другорядною (неформальною) зайнятістю [11; с.147-148].

Причин існування тіньової економіки існує багато. Всіх їх можна виділити в 4 основні групи (рис. 1.1)*.

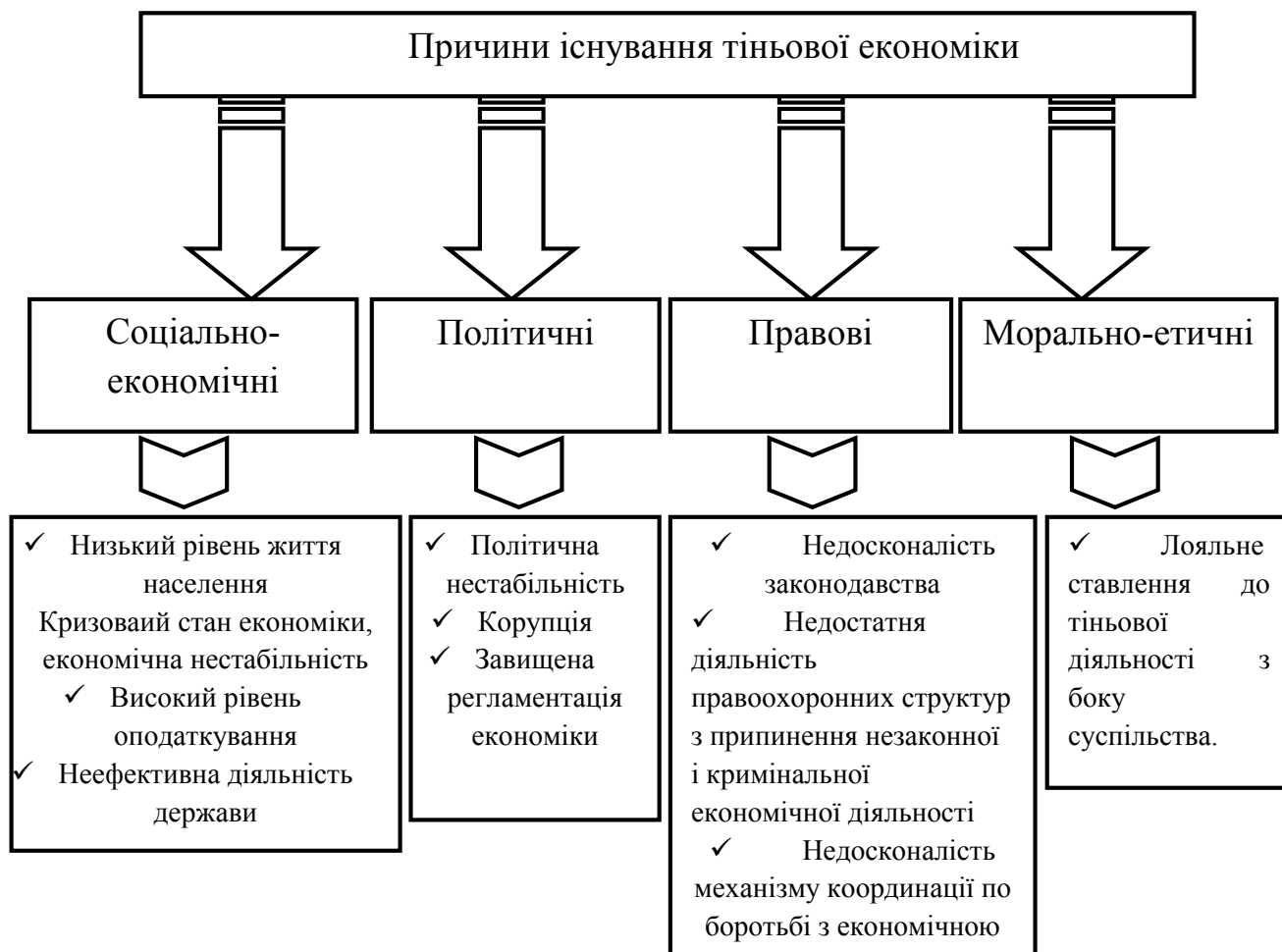

Рис. 1.1. Причин існування тіньової економіки*

* Розроблено на основі джерела: [14; с.164].

Структура тіньової економіки включає в себе таких суб'єктів тіньової економіки:

- ✓ тіньові підприємства (підприємства, які здійснюють нелегальні види діяльності);
- ✓ тіньові лідери (види діяльності);
- ✓ тіньові контролери (ідентифікують тіньові підприємства та контролюють їх діяльність на користь тіньових лідерів);
- ✓ тіньові робітники (вимушено або добровільно працюють на тіньових підприємствах);

- ✓ тіньові види діяльності та процеси (нелегальні дії при відтворенні легальних продуктів і будь-які дії при відтворенні нелегальних продуктів) [1; с.98-99].

Тіньовий сектор безпосередньо позначається на всіх сферах економічної системи, тому доцільно розглянути макроекономічні наслідки його діяльності. Проте його вплив не можна оцінювати однозначно. Швейцарський економіст Дітер Кассел виділяє три позитивні функції тіньової економіки в ринковому господарстві:

1) «економічна мастило» - згладжування перепадів в економічній кон'юнктурі за допомогою перерозподілу ресурсів між легальною і тіньовою економікою (коли легальна економіка переживає кризу, виробничі ресурси не зникають, а переходять у «тінь», повертаючись в легальну після завершення кризи);

2) «соціальний амортизатор» - пом'якшення небажаних соціальних протиріч (зокрема, неформальна зайнятість полегшує матеріальний стан незаможних);

3) «вбудований стабілізатор» - тіньова економіка підживлює своїми ресурсами легальну (неофіційні доходи використовуються для закупівлі товарів і послуг у легальному секторі, «відмиті» злочинні капітали обкладаються податком і т. д.) [23].

Проаналізуємо детальніше позитивну роль економіки, що перебуває в тіні. Наприклад, приховування від державного контролю дозволеної законом господарської діяльності, не звертаючи увагу на скорочення податкових надходжень, у більшості випадків надає позитивного поштовху економічному зростанню. Це відбувається в умовах необґрунтованого жорсткого державного регулювання, консервативності і неефективності офіційних інститутів. Оскільки будь-яка прихована робота породжує легалізовану економічну діяльність, через використання доходів отриманих від прихованої економічної діяльності на купівлю товарів і послуг, які були створені в легальному секторі економіки, і як наслідок рівень ВВП збільшується.[21].

Вплив на інвестиційно-інноваційні процеси - один з найбільш значущих результатів впливу тіньової економічної діяльності на економічний розвиток і може бути вельми різним залежно від вигляду, форми активності, а також соціально-економічних умов. Приховування нормальної економічної діяльності від контролю, як правило, обмежує можливості залучення інвестиційних ресурсів, особливо іноземних. [16].

Тіньова економіка допомагає підтримувати політичну і соціальну рівновагу, оскільки пропонує тим, хто не задоволений своїми доходами в офіційній економіці, альтернативні можливості їх підвищення без будь-яких соціально-політичних потрясінь. Дана функція тіньового сектору економіки насамперед пов'язана з податковим тягарем. Класи населення які володіють високими доходами можуть легально позбуватися податків або ж приховувати свої доходи нелегально, а середні прошарки суспільства мають можливість отримання додаткового доходу від здійснення ними незареєстрованих операцій або від тіньової зайнятості. Таким чином, відхід в тіньовий сектор можна розглядати як «демократизацію опору податкам».

Відсутність масштабів обліку тіньового обороту, може негативно позначитися на політиці зайнятості. Якщо особи які зайняті в тіньовому секторі економіки будуть рахуватися як безробітні, то показник рівня безробіття буде вищим від реального. Це може призвести до проведення урядами експансіоністської політики, коли в цьому немає жодної необхідності. Іншими словами, дана політика буде зосереджена на примноженні сукупного попиту, розширенні виробництва, і збільшенням загального рівня зайнятості за рахунок пом'якшення грошово-кредитної політики, а також зростанні державних витрат. Результат - нестача робочої сили на ринку праці і і помірні зростання темпів інфляції.

Закономірним наслідком кримінальних форм перерозподілу доходів та власності, є деформація структури споживання, і збільшення ринків прихованих товарів і послуг. Має місце перерозподіл ВВП на користь паразитичного споживання. Деформація структури споживання породжує

деформацію галузевої структури економіки. Результатом проведення нелегальної економічної діяльності є зростання видатків вузького кола осіб на предмети розкоші в умовах, коли існує потреба в ширшому розподілі ресурсів в рамках суспільства. Галузі які до цього задовільняли зростаючі потреби більшої частини населення занепадають, нерозвиваються.[22].

Важливою ідеєю в зміні структури споживання є нарощування обсягу товарів і послуг, призначених на задоволення і експлуатацію деструктивних потреб.

Результати впливу на режим конкуренції тіньової економіки залежать відповідно від відносин підприємств офіційного і тіньового секторів, тобто чи є вони такими що конкурують. Підприємства конкуруючої частини тіньового сектора економіки як правило завдають збитку економічно-ефективнішим підприємствам легального сектора, тим самим зменшуючи споживання в країні і зниження загального рівня виробництва. З цих же причин діяльність тіньового сектора призведе до підвищення споживчих цін і зниження якості споживання. За відсутності прямої конкуренції між обумовленими підприємствами спотворюється співвідношення цін і інших пропорцій в сфері виробництва і споживання.

Вплив на систему міжнародних економічних відносин проявляється в ситуаціях, коли великі незаконні суми, проникаючи в світову економіку, дестабілізують фінансово-кредитну систему, деформують структуру платіжного балансу держав, деформують ціни і негативно впливають на доходи приватних фірм, формують негативний імідж держави, стримують надходження іноземних інвестицій.

Отже, тіньова економіка як економічне явище має досить неоднозначне і суперечливе значення. Негативні наслідки помітно і їх важко недооцінити, проте поряд із негативними існують і позитивні які також потрібно враховувати.

2. Аналіз масштабів та особливостей функціонування тіньового сектору економіки в Україні

У наш час Україна має надзвичайно великий сектор тіньової економіки. Вона обслуговує інтереси не лише звичайних громадян, які не мають стабільного заробітку чи підприємств, які зацікавлені у збільшенні свого доходу, а й економічні і політичні інтереси певних впливових структур та ділових кіл. На жаль, це є більше закономірністю, особливістю української економіки, особливістю ведення бізнесу в Україні, аніж винятком. Значно зросли та є актуальними такі явища, як корупція, політичний лобізм, рейдерство, зрощення державного апарату з тіньовою економічною діяльністю [4].

Після здобуття Україною незалежності на перший погляд складалося враження, що радикальні економічні та соціально-політичні реформи, основною метою яких є перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки та побудова правової держави, повинні були зруйнувати, як саму адміністративну систему господарювання, так і її негативну сторону - «тіньову» економіку бюрократичного типу. Проте, практика засвідчує, що в реальному житті цього не сталося. Серед низки причин можна впевнено назвати дві основні причини, які сприяли розвитку і масштабному зростанню вітчизняної тіньової економіки. По-перше, згідно з теорією трансформацій, перехід до будь-якої нової системи (тим більше такої складної, як ринкова) на перших етапах закономірно може сприяти суттєвому примноженню тих основних недоліків і вад, які були властиві системі, що розпалась.

По-друге, хоча старі владні структури колишньої держави і розпалися, проте не розпалися ті соціально-структуровані у минулому спільноти, що їх персоніфікували. Тобто залишилися люди, які входили до цих структур і які не тільки не втратили між собою набутих тісних зв'язків, але й до цього часу

продовжують зберігати у недоторканості саме ті специфічні стосунки, що залишаються побудованими на принципах і відносинах кругової корпоративної поруки, земляцтва, протекціонізму і кумівства. Саме це стає основною для створення і процвітання тіньового сектору в Україні [5,с.71].

Сьогодні реалії соціально-економічних перетворень в Україні, формування приватного сектора економіки, зміни в економічних відносинах дають можливість говорити про зростання нових видів злочинної діяльності - професійну злочинність та її схрещення з ешелонами влади, що здійснюють істотний контроль над господарськими суб'єктами.

На мою думку, в Україні існує дві економіки - офіційна (легальна) і не офіційна (тіньова). Тіньова складова економічної системи держави перейшла допустиму межу. Вона як за розміром, так і своїми можливостями здійснює значний вплив на всі сфери життя в державі, суспільстві, в тому числі й політичну.

Тіньова економіка стала небезпечним фактором для прогресивного економічного і політичного розвитку України. Ця небезпечність посилюється тим, що у сфері тіньової економіки переважає, так звана кримінальна складова. За оцінками Національного банку України поза контролем банків знаходиться в обігу 4,8 млрд гривень, що складає майже половину грошової маси[3].

Це один з показників тінізації економіки України. Гроші, які знаходяться в обігу поза банками, обслуговують товарообіг, що не оподатковується, тобто тіньову економіку.

За підрахунками фахівців, до 50 % фінансового капіталу в Україні має тіньове походження, а неофіційний внутрішній валютний обіг (поза банками) становить близько 10 млрд. доларів США. Розвиток «тіньової» економіки є надзвичайно складною та великомасштабною проблемою перехідного періоду. Ця проблема пов'язана з економічною і соціальною безпекою України і потребує як економічного, так і соціального державного регулювання.

Огляд наукових публікацій (особливо останніх років) та вивчення широкого спектра оцінок, які були зроблені вітчизняними експертами стосовно

стану, масштабів і наслідків впливу «тіньової» економіки на розвиток України, дозволяють зробити загальний висновок, що як в науковій літературі, так і у практичній роботі до цього часу ще фактично не відпрацьовані конкретні та достатньо надійні методи визначення реальних обсягів «тіньової» економіки. Висновки, які зроблені авторами тих чи інших методик, а також наведені ними кількісні параметри процесу «тінізації» здебільше ґрунтуються на довільних або досить приблизних підрахунках, що побудовані на суб'єктивному баченні тим чи іншим аналітиком стану розвитку процесів вітчизняної «тіньової» економіки.

Аналізуючи динаміку та причини зміни обсягів тіньової економіки у різні періоди розвитку України, можна зробити наступні висновки:

✓ під час стійкого економічного розвитку тіньова економіка виступає системним індикатором неефективності державного управління та несприятливих умов ведення бізнесу, а також інструментом збагачення окремих суб'єктів ринку, близьких до влади;

✓ у період економічних криз вона відіграє роль так званої «амортизаційної подушки», дозволяючи суб'єктам підприємницької діяльності підтримувати рівень власної конкурентоспроможності;

✓ разом з тим в період існування загроз національній безпеці та військових конфліктів на території країни зміна обсягів тіньової економіки, з одного боку, віддзеркалює тенденції до її перетворення на кримінальний бізнес, а з іншого – є реакцією бізнесу на зростання ризиків щодо його знищення.

Після збурень в економіці, які мали місце на початку року, у травні-вересні 2015 року в Україні налагоджувалась позитивна тенденція стабілізації макроситуації.

Цих позитивних тенденцій було досягнуто завдяки:

- ✓ фіскальній консолідації та жорсткій монетарній політиці;
- ✓ отриманій фінансово-кредитній допомозі від МВФ;
- ✓ досягнутим домовленостям щодо реструктуризації зовнішнього державного боргу;

- ✓ активізації процесів реформування економіки та поглибленню співпраці з Європейським Союзом;
- ✓ відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці в умовах деескалації конфлікту на сході країни [19; с.2].

Одним з найвагоміших наслідків дії зазначених чинників став також злам тенденції до зростання рівня тіньової економіки, започаткованої у 2013 році і триваючої в умовах поширення цінових та девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту. Більше того, поступове пристосування суб'єктів господарювання до функціонування в нових умовах, відносна стабілізація ситуації на валютному ринку та у банківському секторі у сукупності обумовили деяке зменшення рівня тіньової економіки.

Так, за попередніми розрахунками Мінекономрозвитку у I півріччі 2016 року рівень тіньової економіки склав 41 % від офіційного ВВП, що на 5 відсоткових пункти менше порівняно з показником відповідного періоду 2015 року.[16 с.1] Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП наведений на рисунку 2.1.

Рис. 2.1 Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року) [19; с.4]

Проаналізуємо відповідно динаміку рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП, що зображений на рисунку 2.2

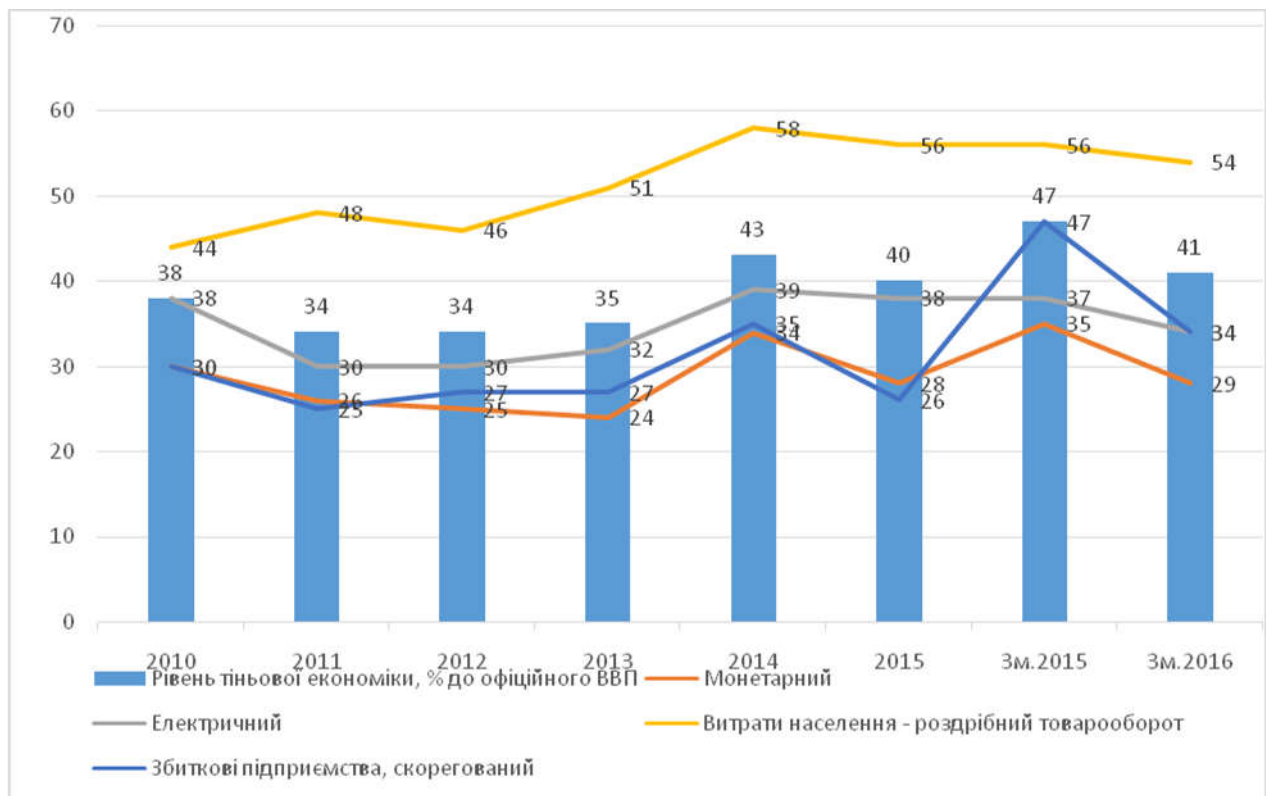

Рис.2.2 Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП [19; с.6]

Чотири з чотирьох методів, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показали помітне зменшення рівня порівняно з 2015 роком.

Зокрема:

- метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» зафіксував зменшення рівня тіньової економіки – на 2 в.п. до 54%;
- за методом збитковості підприємств зменшення рівня тіньової економіки склало 13 в.п. (до 34% від обсягу офіційного ВВП);
- монетарний метод показав зменшення рівня тіньової економіки на 6 в.п. (до 29% від обсягу офіційного ВВП).

Разом з тим, електричний метод зафіксував зменшення рівня тіньової економіки на 3 в.п.(до 34% від обсягу офіційного ВВП).

Найбільший рівень тіньової економіки традиційно зафіксував метод «витрати населення - роздрібний товарооборот» - 54% від обсягу офіційного

ВВП, що менше на 2 в.п. порівняно з показником 2016 року. Факт скорочення обсягів витрат населення на товари, що реалізуються у «тіні», підтверджується перевищенням темпів зростання обсягів продажу населенню споживчих товарів у легальному секторі (на 2,2% порівняно з обсягом 2015 року) над темпами зростання скорегованих грошових витрат населення на придбання споживчих товарів (+0,7% відповідно) [17].

При цьому злам тенденції до зростання рівня тіньової економіки за цим методом відбувся на тлі триваючої тенденції звуження споживчого попиту в умовах скорочення реальної заробітної плати, високої заборгованості з виплати заробітної плати та зростання тарифів на житлово-комунальні послуги. Сукупна дія зазначених чинників, у свою чергу, негативно позначилась на результатах роботи як великих торговельних точок - супермаркетів (діяльність яких характеризується низькою ймовірністю використання тіньових операцій), так і фізичних осіб-підприємців, що здійснюють діяльність із роздрібною торгівлю (які мають високу схильність до уходу в «тінь» при несприятливих умовах).

Показник рівня тіньової економіки, розрахований за методом збитковості підприємств, у I кварталі 2016 року склав 34% від офіційного ВВП, що на 13 в.п. менше, ніж у відповідному періоді 2015 року [19; с.7].

Відповідно до методології розрахунку формування тенденції до зменшення рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств відбувається за умови скорочення збитків суб'єктів господарювання.

При цьому слід зауважити, що функціонування в умовах ведення збройних дій на території країни, наслідками якого стали утворення територій, не підконтрольних владі, руйнування та зупинка виробничих потужностей, розрив логістичних зв'язків, сформувало об'єктивні причини для зростання збитковості суб'єктів господарювання.

Зазначене стосується, насамперед, добувної промисловості та деяких галузей переробної промисловості (металургійне виробництво, виробництво хімічних речовин і хімічної продукції) [18; с.3].

Підсумком 2016 року поряд з відносною стабілізацією економічної ситуації (курсової та цінової) в умовах деескалації конфлікту на сході країни, поступового відновлення формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці стало також скорочення рівнів тіньової економіки у ВЕД.

Тенденція до зменшення рівня тіньового сектору за I квартал 2016 року порівняно з відповідним періодом 2015 року спостерігалася в усіх основних агрегованих ВЕД, окрім ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» у будівництві – на 13 в.п., в оптовій та роздрібній торгівлі – на 12 в.п., у транспорті – на 11 в.п., у переробній промисловості та у ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» та ВЕД «Операції з нерухомим майном» – на 8 в.п. у кожному з ВЕД, у добувній промисловості – на 6 в.п., у ВЕД «Операції з нерухомим майном» – на 5 відсоткових пунктів. При цьому розподіл сфер діяльності за величиною частки тіньового сектору порівняно з аналогічним періодом 2015 року не змінився. Найбільший рівень «тіні», як і раніше, спостерігався у добувній промисловості і розробленні кар'єрів (60% від рівня офіційного ВДВ даної галузі), що, як і раніше. Без урахування рослинництва, тваринництва та змішаного сільського господарства, які відслідковуються у річній звітності. обумовлено, насамперед, високим рівнем монополізації ринку, а також тим, що частина підприємств даного ВЕД знаходиться на території, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження. Найменший рівень «тіні» традиційно показав ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» (10% від рівня офіційного ВДВ даної галузі). [19; с.4].

Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від офіційного обсягу ВДВ відповідного виду економічної діяльності наведений в додатку 2.

Отже, однією з головних загроз, які несе в собі тіньова економіка, є, насамперед, викривлення інформації про реальний стан справ в економіці та блокування створення ефективних механізмів управління соціально-економічним розвитком країни. Тому зусилля Уряду країн мають концентруватись на запровадженні заходів, спрямованих на мінімізацію впливу

системних чинників тінізації економіки, які залишаються нездоланими та актуальними в нас час.

3. Світовий досвід мінімізації масштабів тіньової економіки та проблема його використання в Україні

В Україні створюється реальна загроза безпеці держави з боку економічної злочинності. Криміналізованими й «тінізованими» є буквально всі сфери економіки, а найменш захищеним від злочинних посягань залишається паливно-енергетичний комплекс. У процесі приватизації непоодинокими є випадки відмивання «брудних грошей». Пакети акцій привабливих підприємств скуповуються через офшорні компанії. Недоїмка за платежами до бюджету України зросла до 14 млрд. грн., і водночас, взаємозаліки між підприємствами досягають майже чверті доходної частини бюджету. На економічну сферу припадає кожний восьмий з усіх учинених правопорушень, але у жодній із сфер економічної діяльності немає логічно завершеного, системного законодавчого забезпечення. [10].

У багатьох країнах Європи «відхід у тінь» спричинений не тільки небажанням платити податки в казну, а й спробою уникнення дотримання численних вимог і норм, запропонованих державою для офіційної діяльності – необхідності платити мінімальну заробітну плату працівникам тощо.

Світова практика засвідчує, що проблема виведення капіталу з тіні є актуальною в усіх країнах. Залежно від конкретної ситуації, що склалася в країні, її вирішують з різною метою та із застосуванням різних механізмів.

Аналіз зарубіжного досвіду детінізації відносин у підприємницькій діяльності свідчить, що одним з основних її напрямів є вдосконалення системи оподаткування, адже ухилення від сплати податків є чи не найбільш поширеним проявом тінізації національної економіки. Водночас у багатьох зарубіжних країнах неподання декларації про доходи, надання неправдивої інформації для їх зменшення та інші форми ухилення від сплати податків визначені на законодавчому рівні як податкові злочини й проступки, що тягнуть за собою адміністративну, цивільну, кримінальну відповідальність

тощо. У даному контексті потрібно зазначити, що, на відміну від України, в багатьох країнах чітко розмежовується законна мінімізація податків (спроба зменшення їх суми) й ухилення від їх сплати шляхом приховування доходів, що є злочинною формою [7, с. 119-125].

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що одним із визначальних факторів детінізації відносин підприємницької діяльності є інституційне забезпечення та якість національних систем оподаткування. Корисним для України вважаємо досвід США, де збором податків займається фінансова служба внутрішніх доходів, яка хоч й структурно належить до Міністерства фінансів, проте є матеріально незалежною від даного та інших органів державної влади. На мою думку, такий підхід є виправданим, оскільки сприяє досягненню неупередженості та чесності державних службовців, попередженню корупції і, відповідно, знищенню адміністративних бар'єрів при справлянні податків, тобто є однією зі складових детінізації відносин у підприємницькій діяльності.

У тісній взаємодії з фінансовою службою внутрішніх доходів США діє підрозділ фінансової розвідки США FinCEN – спеціальна фінансова служба з протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Варто зазначити, що з 2010 року відбувається активна модернізація системи отримання та аналізу FinCEN, що передбачає більш широке впровадження електронних систем отримання повідомлень про підозрілі фінансові операції та їх аналіз, що, в принципі, є характерною тенденцією для більшості розвинених країн світу. [12, с.9].

Цікавим є й досвід Італії з детінізації відносин у підприємницькій діяльності. Так, відмінною рисою є досить широка компетенція спеціально утвореного органу в досліджуваній сфері – Генерального командування фінансової гвардії, який самостійно здійснює оперативний пошук об'єктів тінізації, тобто випадків приховування доходів від оподаткування, фіктивного банкрутства, інших податкових злочинів тощо. Зокрема, офіцери виконують

фіскальні функції податкових інспекцій і мають повноваження поліції у здійсненні оперативних заходів та кримінальному розслідуванні [7, с. 124].

Серед країн, які характеризуються найвищою ефективністю у детінізації економіки, зазвичай називають Канаду, де організацією фінансового моніторингу займається спеціальний орган – Аналітичний центр з фінансових операцій і звітності Канади (FinancialTransactionandReportAnalysisCenter – FINTRAC), який у разі виявлення порушень у сфері протидії легалізації доходів може застосовувати адміністративні штрафи, розмір яких залежно від обсягу тіньового капіталу може досягати 500 тис. дол. США. Специфічною ознакою діяльності фінансового моніторингу в Канаді є багатоджерельність отримання інформації: добровільно надана інформація (59%), повідомлення про підозрілі операції (13%), профільні доповіді (5%), інформація з відкритих джерел (3%) та запити підрозділів фінансової розвідки (20%) [20, с.10].

Варто звернути увагу й на німецький досвід у боротьбі з тіньовими відносинами у підприємницькій діяльності. Так, у Німеччині податкова служба є фінансовим правоохоронним органом, структура якого на місцевому рівні налічує численні слідчі відділи та лабораторії, що характеризуються високим професійно- кваліфікаційним рівнем, достатнім для забезпечення оперативного та якісного аналізу достовірності інформації, зазначеної у податковій звітності. Цікавим є те, що німецька податкова служба одержує інформацію про «тіньовиків» не лише від служби безпеки, поліції, прокуратури чи інших державних органів, але й безпосередньо від громадян. І це не дивно, адже останні зацікавлені в такій співпраці та взаємодії, оскільки за надання подібної інформації отримують винагороду в розмірі до 10 % від суми податкової неустойки [7, с. 126].

Вважаю доцільним також зупинитися на основних підходах щодо повернення тіньових капіталів:

- Запровадження жорстких заходів та норм валютного, податкового, кримінального контролю та законодавства

- Економічна, податкова «амністія».

Так, перший підхід, як правило, застосовується на тимчасовій основі й пов'язаний зі здійсненням переважно репресивних заходів – введенням більш жорсткого регулювання та норм валютного, податкового і кримінального законодавства – з метою зупинення подальшого відтоку капіталів «у тінь». Протягом останніх десятиліть практично всі країни світу тією чи іншою мірою використовували такі заходи. Найвищий ступінь обмежень на вільний рух капіталу існував у Казахстані, Росії, Чилі та Індії. Натомість, за оцінками МВФ, найвільніший режим існує в Нідерландах, Норвегії, Канаді, Греції та Італії. У сою чергу, другий підхід, тобто економічна, податкова «амністія», орієнтований на повернення капіталів, оскільки включає сукупність адміністративних та економічних заходів держави, спрямованих на повну або часткову легалізацію фінансових ресурсів тіньового ринку і господарських процесів (що раніше вважалося незаконним), а також помилування осіб, які здійснили правопорушення через зменшення бази оподаткування чи несплату податків. Причому економічна «амністія» є лише одним із кроків комплексної репатріації капіталів.

Позитивною є практика економічної «амністії» у США з 1982 року по 1998 рік, коли в більшості штатів звільнялися від санкцій особи, які приховували доходи, завдяки чому до казни надійшло близько 2.1 млрд доларів. Результатом амністії 1988 року в Ірландії стали зібрані кошти обсягом 2,5 % ВВП, які перевищили розмір бюджетного дефіциту країни. Регулярно (близько одного разу на 10 років) проводяться амністії в Індії, найуспішнішою була податкова амністія 1997 року, в результаті якої зібрано близько 2,5 млрд дол. США. Найбільш корисним є досвід проведення економічної амністії в Казахстані, де, за офіційними даними, влітку 2001 року було легалізовано 480 млн дол. США (3-5 % від загального вивозу капіталу) [16].

Проте, на мою думку, передумовою ефективності проведення податкової «амністії» є розробка таких механізмів, які б узгоджували інтереси держави та

підприємців. Важливе значення в даному контексті мають не лише ставки й обсяги оподаткування, але й процедури адміністрування податків, які в Україні суттєво відрізняються від країн ЄС. По –перше, в країнах ЄС пріоритетом діяльності фіскальних органів є робота з неплатниками податків. Натомість в Україні таким особам не приділяється належної уваги. По-друге, у більшості розвинених зарубіжних країн існує кардинально інша система обліку платників податків – перебування на обліку в податковій службі, а не в окремому її органі за місцем обліку в податковій службі, а не в окремому її органі за місцем обліку, як в Україні. Зазначене вище сприяє підвищенню оперативності подання податкової звітності, якості обслуговування платників податків, доступності консультативних та адміністративних послуг у будь-якому регіоні податкової служби, не кажучи вже про електронний чи телефонний зв'язок. По-третє, корисним для України є досвід зарубіжних країн, які мають єдиний державний інформаційний ресурс у сфері оподаткування, що передбачає доступ до переліку платників податків, об'єктів оподаткування та іншої важливої інформації органів державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронних органів, юридичних та фізичних осіб у межах передбаченої законодавством компетенції. По-четверте, заслуговує на увагу поширена в багатьох розвинених європейських країнах практика визначення платників податків так званого класу ризику вже в ході реєстрації платниками ПДВ. Наприклад, податківці Ірландії вибірково відвідують взятих на облік платників податків, а у Великобританії та Литві мають повноваження отримувати додаткову інформацію від платника, якщо заява про реєстрацію платником ПДВ містить сумнівні дані. У Швеції – використовують інформацію, отриману від третіх осіб [21].

Окрім вище сказаного, в Україні слід перейняти європейський досвід щодо оптимізації структури та спрощення адміністрування податків на шляху детінізації вітчизняної економіки й попередження подальшого відтоку капіталів «у тінь». Наприклад, у багатьох країнах ЄС за одним податком існує тільки одна форма податкової звітності, форми податкової звітності прості та

зрозумілі (у Нідерландах та Бельгії декларація з ПДВ складається з 1 сторінки). Натомість ПКУ (Податковий Кодекс України) встановлено 11 податків і зборів (7 загальнодержавних та 4 місцевих) (ст. 9-10 Кодексу) .

Підсумовуючи вищесказане, доходимо висновку, що в Україні є значні невикористані можливості для впровадження позитивного зарубіжного досвіду детінізації відносин у підприємницькій діяльності. Перспективними є такі основні напрями:

- ✓ Гармонізація нормативного забезпечення у сфері оподаткування, фінансового моніторингу, грошово-кредитної політики, валютного регулювання (досвід країн ЄС);
- ✓ Розробка єдиного інформаційного ресурсу для посилення взаємодії уповноважених органів державної влади, оперативного прийняття повідомлень в електронній формі стосовно проявів тіньових відносин і реагування на них (досвід Німеччина, США та ін.);
- ✓ Удосконалення інституту відповідальності за ухилення від сплати податків та інших обов'язкових зборів і платежів, а також через ухилення від їх сплати через приховування доходів, що є злочинною формою, яка передбачає кримінальну відповідальність(досвід США, Італії, Німеччини, Франції тощо);
- ✓ Розширення компетенції органу фінансового моніторингу (наявність слідчих підрозділів, проведення досудових і оперативних заходів) (досвід Італії);
- ✓ Стимулювання багатоджерельного, у т.ч. добровільного (за винагороду), подання інформативних повідомлень громадянами, та іншими суб'єктами стосовно проявів тіньових відносин (досвід Канади, Німеччини)
- ✓ Запозичення досвіду економічної, податкової «амністії» (Швейцарія, США, Казахстан);
- ✓ Удосконалення правових заходів із припинення відтоку капіталів у тінь (досвід країн ЄС);
- ✓ Орієнтація на облік неплатників податків (підхід країн ЄС);

- ✓ Боротьба з неформальною зайнятістю, посилення відповідальності за неофіційну працю найманих працівників, прийняття окремих законів про працю «домашніх» працівників тощо (Філіппіни, Таїланд, країни ЄС);

Висновки

Виконане курсове дослідження дало змогу сформуванати наступні висновки:

1. Тіньова економіка за своєю сутністю є складним суспільно-економічним явищем, пов'язаним із незаконним привласненням суб'єктом економічної діяльності частини створеної вартості або частини майна через різноманітні спотворення достовірної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, поданням неправдивої інформації первинного обліку для приховування джерел походження доходу, а також через складання та реалізацію методом лобіювання відповідних законів та постанов, схем корисливого перетікання капіталів, здійснення яких не підлягає під відповідальність, зокрема кримінальну, проте стає причиною матеріальних втрат різних видів структур(державних чи приватних), або населення зокрема.

2. Поряд з легальною економікою функціонує тіньова економіка. Кожній країні світу притаманний деякий її рівень (близько 10-15% від ВВП). Поряд із цим, присутність тіньової економіки є негативним явищем для державного закону та устрою будь-якої країни. Складовими частинами тіньової економіки є: неформальна діяльність, фіктивна та кримінальна діяльність. Причини, через які виникає тіньова економіка класифікуються за часом, тобто мають довгострокове, середньострокове та короткострокове джерела утворення. За оцінками багатьох експертів рівень тіньової економіки в Україні досяг позначки, що дорівнює близько 40 %. Експерти визначають підвищення рівня тіньової економіки до 40-50% ВВП критичним та бажано не допустимим.

3. Негативними наслідками функціонування тіньової економіки є: скорочення обсягів офіційного виробництва, поглиблення некерованості економічними процесами, скорочення податкових надходжень до бюджету та фінансування важливих та стратегічних напрямів розвитку держави, погіршення умов існування соціального сектора країни, вивільнення працівників; зменшення міжнародного престижу країни, довіри інвесторів як зовнішніх, так і внутрішніх, «втеча» капіталу за кордон тощо. Одним із

найголовніших негативних чинників тіньової економіки є погіршення умов функціонування підприємств.

4. В умовах напруженості бюджетного фінансування і наявності значного державного боргу (як внутрішнього, так і зовнішнього), вилучення фінансових ресурсів з реальної економіки і спрямування значної частини за межі країни становить серйозну проблему для економічного розвитку. Скорочення прибутковості реального сектора є дійсним виявом такого стану навіть в умовах розширення його масштабів останні роки. Цей стан спричинений тим, що сьогодні існують цілком легальні засоби зменшення фінансового результату і, навіть, утворення збитку, внаслідок чого постійно збільшуються розміри неплатежів, значна частина яких за терміном давності списується без проведення відповідних компенсаційних санкцій. За такої практики формуються фінансові потоки, які розділяють одержані реальні доходи на легальні (мінімально потрібні для продовження виробничого процесу) і тіньові (що формуються без обмежень на приватних рахунках).

5. Детінізація української економіки пов'язана з комплексним реформуванням системи відносин, яка здійснюється в економічній сфері між державою, підприємцями та найманими працівниками, і має спрямовуватися на усунення тих чинників, які негативно впливають на економіку і зумовлюють її тінізацію, а саме: порушення економічних інтересів між суб'єктами економічних відносин, що скорочує базу розширеного відтворення одних суб'єктів на користь іншим; скорочення офіційних джерел ресурсно-фінансового забезпечення підприємств; зростання витратності, в тому числі й тієї, що виникла внаслідок штучного завищення витрат на ресурси, вузли та напівфабрикати (у деяких товарних групах українські ціни перевищили світові); прояви монопольної поведінки.

6. Механізмами детінізації на сучасному етапі можуть бути: реформування національної системи фінансового контролю за здійсненням протизаконної діяльності у напрямі розробки конкретних інструментів обмеження тіньових систем перерозподілу фінансових ресурсів за кожним

конкретним випадком; формування спеціального реєстру та загального переліку декларацій із заявленими до відшкодування сумами ПДВ, які вважаються сумнівними; застосування мінімальних цін на високоліквідні імпортовані товари (передусім підакцизні) для розрахунків і сплати податків; створення інституту представників митної та податкової служби в зарубіжних країнах (для обміну інформацією про оподатковування зовнішньоекономічної діяльності українських суб'єктів підприємництва); запровадження моніторингу за цінами в межах холдингових компаній; застосування змін в організаційній структурі державних холдингових компаній, (зокрема, позбавлення підприємств права юридичної особи) та інші.

Список використаної літератури

1. *Бікулов Д. Т.* Тіньова економіка в контексті міжнародного самоврядування [Електронний ресурс] / *Д. Т. Бікулов* // Держава та регіони. Сер.

- : Державне управління. - 2013. - № 3. - С. 96-101. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Drdu_2013_3_20.
2. *Варналій З. С.* Тіньова економіка : сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : Вид-во НІСД, 2006. – 576 с.
3. Виступ Голови НБУ Валерії Гонтаревої на прес-конференції за підсумками 2015 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=25592540&showTitle=true.
4. *Возьний, К.* Макроекономічний вимір проблеми хабарництва: аналітика і взаємозв'язки / Казимир Возьний, Тетяна Возьна // Економіст. – 2012. – № 4. – С. 23-26.
5. *Гарімович Б.Р.* Особливості тіньової економіки в Україні [Електронний ресурс] / Б.Р. Гарімович // Управління розвитком. - 2014. - № 4. - С. 138-140. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_4_59.
6. *Гречишкіна О.О.* Визначення структурних елементів неформальної економіки [Електронний ресурс] / О.О. Гречишкіна // Часопис економічних реформ. - 2014. - № 2. - С. 13-18. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Cher_2014_2_6
7. Правовий режим оподаткування в Україні. : - [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.pravo.vuzlib.su/book_z431_page_5.html
8. *Лопатін О.К.* Макроекономічна модель тіньової економіки України / О.К. Лопатін // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 10. – С. 8–9.
9. *Користін О.Є.* Економічна безпека: Навчальний посібник / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко О. М. Джужі. - К.: Алерта; КНТ ; Центр учбової літератури, 2013. — 368 с.
10. *Краус Н.М.* Класифікаційні аспекти взаємодії легального та нелегального секторів економіки / Н.М. Краус // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України: Серія: Економічні науки. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. – № 1 (32). – С. 29 – 33.

11. *Мельникова В.І.* Національна економіка: Навчальний посібник / В. І.Мельникова, О.П.Мельникова, Т. В. Сідлярчук, І.Ю.Тур, Г.М.Шведова. - К.: Центр учбової літератури, 2011. - 248 с.
12. *Носова О.В.* Національна економіка : навчальний посібник [Електронний ресурс] / *О.В. Носова*, 2013. – Режим доступу : [http://pidruchniki.ws/1319042053126/ekonomika/natsionalna_ekonomika__nosova_ov].
13. Куришко О.О. Аналіз світового досвіду у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, у контексті можливості його використання в Україні // Фінансовий простір.-№2(10).-С.8-15.
14. *Приварникова І.Ю.* Тіньова економіка України: причини, обсяги та шляхи їх зменшення / *І.Ю. Приварникова, К.В. Степанюк* // Держава та регіони. Сер : Економіка та підприємництво. – 2010. - № 2. - С. 163 - 167.
15. Практика економічної «амністії» розвинених країн світу: [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28796.pdf>
16. *Савченко І.Г.* Тіньовий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації / *І.Г. Савченко, А.Є. Іорданов* // Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. – 2012. – № 3. – С. 107–116. 6.
17. Тенденції тіньової економіки в Україні: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.me.kmu.gov.ua](http://www.me.kmu.gov.ua).
18. Тенденції тіньової економіки в Україні І квартал 2016 року.
19. Тенденції тіньової економіки в Україні 2015 року.
20. Міжнародний досвід: Адміністрування податків в Європі та Україні.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sfs.gov.ua/arhiv/modernizatsiya-dps-ukraini/povidomlenia_/2012_povidomlenia-modernizatsia/print-59283.html
21. *Ткаченко А.В.* Тіньова економіка та її вплив на економічну систему [Електронний ресурс] / *А.В. Ткаченко* // Бізнес Інформ. - 2012. - № 10. - С. 47-51. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_10_11.

22. *Рибчак О.С.* Організаційно-економічні передумови детінізації економіки України. Економіка та підприємництво: Збірка наукових праць молодих учених та аспірантів. Відп. ред. *І.В. Луняк*. – К.: КНЕУ, 2013. Вип. 23. 2 – 400 с. (С. 16–22).
23. Сутність тіньової економіки та шляхи її подолання: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://udau.edu.ua/library.php?pid=289>.
24. Фінансові новини: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://finforum.org/page/index.html/_/economics/skolko-nalogov-platat-v-jevropе-r10473.

Додаток А

Таблиця 1 – Підходи щодо трактування поняття «тіньова економіка» різними науковцями.*

Вчений	Трактування сутності тіньової економіки
Вітчизняні науковці	
О. Турчинов	«тіньова економіка» – це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства
В. Попович	«тіньова економіка» – це такий стан розвитку кризових, криміногенних процесів в економіці, коли доходи злочинного походження стали засобом скоєння нових, нерідко більш небезпечних злочинів, а отримані за рахунок їх скоєння доходи перестали мати споживчий характер, а трансформувались у базу відтворення незаконних капіталів і криміногенного потенціалу у всіх сферах цивільно-правових, організаційно регулятивних і суспільно-економічних відносин.
О. Ярмоленко	тіньову економіку можна визначити як фактично не контрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін та споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг.
Н. Мущинська	«тіньова економіка» – це діяльність юридичних та фізичних осіб, спрямована на отримання доходів від легальних або нелегальних видів діяльності в грошовому або натуральному виразі, які не враховуються офіційною статистикою.
Ю. Ванькович	«тіньова економіка» – це вид економічної діяльності, який

	приховується від держави та офіційно не зареєстрований і поділяється на такі складові, як неофіційна економіка, підпільна економіка та фіктивна економіка.
О. Носова	«тіньова економіка» – це системне явище господарювання асоціальної природи, що притаманне країнам з будь-яким соціально-економічним ладом, а також виражає різний рівень інтенсивності соціальної небезпеки та відображає форму кризи державного управління економіки як дисфункціональність.
О. Базилінська	тіньову економіку розуміють як економічні процеси, що приховуються їх учасниками, не контролюються державою і суспільством, не фіксуються в повному обсязі офіційною державною статистикою.
Зарубіжні науковці	
А. Френз	«тіньова економіка» – це діяльність, що не зараховується до ВВП через відсутність методологічної бази обліку нелегального виробництва товарів і послуг; її компоненти – прихована діяльність самозайнятих та прихована діяльність зайнятих, що працюють додатково.
П. Гутманн	«тіньова економіка» – це будь-яка економічна діяльність, не врахована офіційною статистикою, а її основні складові – нелегальна, прихована, неформальна.
Б. Контіні	ототожнює тіньову економіку як "невидиму" діяльність, яка враховує – тіньову (приховану) економіку і незаконну діяльність.

* Розроблено на основі джерел: [2,11].

Додаток Б

Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від офіційного обсягу ВДВ відповідного виду економічної діяльності. [18; с.8]

